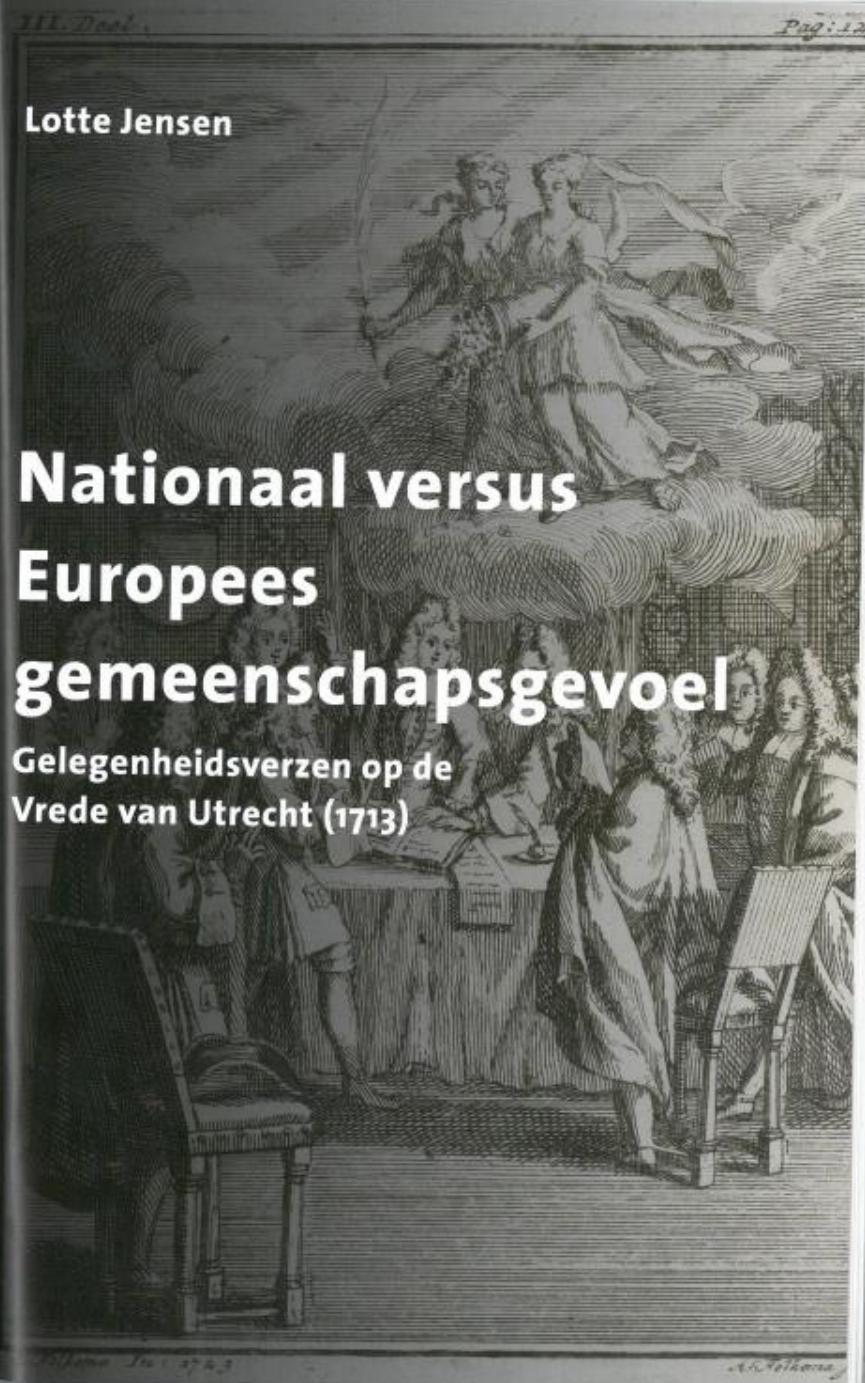

- 35 HUA, Bibliotheek, LXI A 15.
- 36 HUA, Bibliotheek, LXI A 16.
- 37 HUA, Bibliotheek, LXI A 14.
- 38 Chevalier 1710.
- 39 NA, Raadpensionaris Heinsius, 1649.
- 40 HUA, Stadsarchief Utrecht 1577-1795, 121, 21 november 1712.
- 41 HUA, Staten van Utrecht, 264, 9 december 1712.
- 42 Chevalier 1713a; Chevalier 1713b.
- 43 HUA, Stadsarchief Utrecht 1577-1795, 121, 30 oktober 1713.
- 44 Chevalier 1714a.
- 45 Chevalier 1714b.
- 46 Gazette d'Amsterdam, verschillende data tussen 8 november 1720 en 19 juni 1721.
- 47 Geannoteerde veilingcatalogus 1720 in SLUB (Hist.nat.B.690); Kagan 1996; Driessen-Van het Reve 2006.

Lotte Jensen

Nationaal versus Europees gemeenschapsgevoel

Gelegenheidsverzen op de
Vrede van Utrecht (1713)

Om de Vrede van Utrecht te vieren werden niet alleen grootschalige vuurwerken georganiseerd, maar ook dichters droegen hun steentje bij aan de feestvreugde. In totaal verschenen minstens 28 gelegenheidsgedichten en twee toneelspelen op de Utrechtse vrede. Daarin gaven auteurs blijk van nationale en Europese gemeenschapsgevoelens door te reflecteren op de rol van de Republiek binnen het grotere Europese raamwerk.

Handzame begrippen om dergelijke uitingen van vroegmodern nationaal en Europees zelfbesef te onderzoeken zijn 'invented tradition' en 'imagined community'. Deze termen

Lotte Jensen (1972) is universitair hoofddocent Historische Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij publiceerde onder meer *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (2008) en *Verzet tegen Napoleon* (2013). Momenteel is zij projectleider van het NWO-Vidi project 'The role of war and propaganda literature in the shaping of an early modern Dutch identity (1648-1815)'.

zijn al langer gangbaar in het moderne nationalisme-onderzoek, maar hebben ook waarde voor het vroegmoderne natievormingsonderzoek. Dichters gebruikten tal van metaforen, symbolen en historische verwijzingen om vaderlandse en Europese eendracht te propageren. Van één gemeenschappelijk beeld was echter geen

sprake, maar er bestond grote diversiteit in de dichtelijke voorstelling van de nationale en Europese 'verbeelde gemeenschap'. Morele, religieuze en politieke verschillen lagen daaraan ten grondslag, zoals onder meer blijkt uit het werk van François Halma, Enoch Krook en Jan Jacob Mauricius.

*De Vrededoght wil ook de harten zoo eens raaken,
Der Mogentheden, noch gescheurt door 't landtgeschil,
Dat wy geen krygsloet meer zien in Europe blaaken,
Maar alles raake, in 't end, gerust, bedaart, en stil!
Hij laate 't Vaderland de vredevrucht genieten,
En geeve Vrieslands Staats daar van het vol genot.¹*

In 1713 schreef de boekhandelaar François Halma (1653-1722) een uitgebreide *Vredesang*, waarin hij de Vrede van Utrecht bejubelde. In 1710 was hij van Amsterdam naar Leeuwarden verhuisd, waar hij door de Staten van Friesland tot landschapsdrukker (officieel drukker van de provincie) was benoemd. Vanuit zijn nieuwe woonplaats deelde hij in de feestvreugde: deze vrede maakte een einde aan een lange periode van aanhoudend oorlogsgeweld in Europa. Halma betoogde dat de vrede op alle niveaus voordelig zou zijn: zowel Europa, de Republiek als het Friese gewest zouden ervan profiteren.

Halma was niet de enige die de internationale vrede verwelkomde. Tal van Nederlandse dichters doopten de pen in de inkt om de vrede te bezingen: in totaal werden er twee toneelspelen en circa 28 gelegenheidsgedichten op de Utrechtse vrede gepubliceerd.² Hoewel ongeveer eenderde van die teksten in Amsterdam het licht zag, zou het een vergissing zijn om te denken dat de vredesviering hoofdzakelijk een Amsterdamse aangelegenheid was. Er verschenen ook gedichten in Harlingen, Zierikzee, Groningen, Leeuwarden, Leiden, Haarlem, Rotterdam en Utrecht. Bovendien werden er grote vuurwerken georganiseerd in Den Haag, Leeuwarden en Haarlem.³ Dat de vrede

Pieter van Cafl, Vuurwerk bij de viering van de Vrede van Utrecht te Leeuwarden, 1713. Rijksmuseum Amsterdam.

de gehele Republiek aanging, blijkt ook uit de inhoud van de pamfletten. Daarin werd gesproken over het nut van de vrede voor het 'Neerlands Staateindom', de 'Zevenstaat', het 'Seeven-pijlig Landt' en 'heel Nederland'.⁴ Kortom: in de pamfletten werd expliciet uitdrukking gegeven aan een bovengewestelijke, nationale vorm van zelfbesef.

De vraag is hoe we dergelijke vroegmoderne uitingen van nationaal zelfbesef in de bredere discussie rondom het ontstaan van natiebeseft en nationalisme moeten plaatsen. Doorgaans worden natievorming en nationalisme als typisch negentiende-eeuwse fenomenen beschouwd, maar de laatste jaren is ook groeiende aandacht voor vroegere manifestaties van natievorming.⁵ Het achterliggende idee is dat het nationalisme als politieke ideologie weliswaar in de negentiende eeuw tot ontwikkeling kwam, maar dat vormen van nationaal denken al wel eerder zichtbaar zijn, bijvoorbeeld bij de creatie van oorspronglegendes, de verering van vaderlandse helden en de cultivering van nationale symboliek. Het kan dan ook zinvol zijn om te onderzoeken hoe uitingen van een vroegmodern natiebeseft zich verhouden tot manifestaties van het culturele nationalisme in de negentiende eeuw.

Met name twee begrippen uit het moderne nationalisme-onderzoek kunnen daarbij van dienst zijn: 'invented tradition' (Eric Hobsbawm en Terence Ranger) en 'imagined community' (Benedict Anderson).⁶ De 'invention of tradition' ofwel het creëren van een gedeeld historisch besef door middel van rituelen, verhalen en mythes, vormt volgens de theorie een van de drijvende krachten achter de opkomst van het moderne nationalisme. Nu is het zonder meer waar dat de 'invention of tradition' een hoogtepunt bereikte in de negentiende eeuw, maar alleen al het gebruik van het woord 'tradition' wijst op de noodzaak van een breder historisch perspectief. Elke 'invented tradition' gaat, hoe paradoxaal dat ook mag klinken, op zijn beurt immers weer terug op een traditie.⁷ Dat legitimeert de vraag naar het ontstaan van deze tradities: waar gingen deze 'uitgevonden' tradities op terug? Wat was nieuw en wat wortelde in een langere traditie?

Een andere, minstens zo invloedrijke term is het begrip 'imagined community'. Anderson heeft erop gewezen dat moderne naties ingebeelde gemeenschappen zijn, die vooral mogelijk zijn gemaakt door media zoals boeken en kranten. Hoewel de meeste bewoners van een natie elkaar nooit persoonlijk zullen kennen, bestaat er toch een vorm van gemeenschapsgevoel, dat gevormd wordt door de media en andere instituties. Ook hiervoor geldt dat dergelijke processen al eerder zichtbaar zijn: media als pamfletten, kranten, gedichten, toneelstukken en tijdschriften hadden ook in de vroegmoderne tijd al een samenbindende functie.⁸ Voor de Nederlandse context heeft Marijke Meijer Drees bijvoorbeeld laten zien dat typisch vaderlandse symbolen als de leeuw en de koe in pamfletten en gedichten veelvuldig werden ingezet om vaderlandse eendracht te propageren, als tegenwicht tegen buitenlandse dreigingen.⁹ Donald Haks heeft recent aangetoond dat gevoelens van eendracht en vaderlandsliefde in de jaren 1672-1713 hun weg vonden via liederen en loterijrijmen over belangrijke veldslagen en vredessluitingen.¹⁰

Tot dusver spijst de wetenschappelijke discussie over het vroegmoderne natiebeseft zich vooral toe op de vraag wat men in de vroegmoderne tijd onder het begrip 'vaderland' verstond en in hoeverre er sprake was van een nationaal zelfbesef.¹¹ Terecht hebben historici erop gewezen dat het dorp, de stad of de regio voor de meeste inwoners van de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek het eerste en belangrijkste identificatiepunt vormde en dat er niet één gemeenschappelijk vaderlandconcept was.¹² Dat neemt niet weg dat er wel degelijk uitingen zijn te vinden die wijzen op de aanwezigheid van nationaal of zelfs Europees zelfbesef. Vooral in letterkundige bronnen treffen we daarvan voorbeelden. Sterker nog, in de literatuur - bij uitstek het medium van de grensoverschrijdende metaforen en symbolen - floreerde de 'verbeelde gemeenschap' op het regionale, nationale en Europese niveau.

In deze bijdrage zal ik nagaan hoe nationale en Europese gemeenschapsgevoelens tot uitdrukking kwamen in enkele gelegenhedenverzen en toneelspelen op de Vrede van Utrecht. Ik heb daartoe een selectie uit het corpus gemaakt, aan de hand waarvan enkele tendensen zichtbaar kunnen worden gemaakt.¹³ Deze selectie bestaat uit vijf gedichten en twee toneelspelen, namelijk Pieter de Bye, *Vredezing op de langgewenschte vrede tusschen Vrankryk en de vereenigde Nederlanden*, Herman van den Burg, *Herderszing op de vrede* (1713), François Halma, *Vredezing* (1713), Jacobus de Groot, *Vredezing* (1713), Adriaan Spinniker, *Zeege der vrede* (1713), Jan Jacob Mauricius, *Europa verkwikt op 't gezicht der vrede* (1712) en Enoch Krook, *Staatkunde* (1713). Ik zal laten zien dat uit deze teksten weliswaar een vorm van vroegmodern natiebeseft spreekt, maar dat er ook grote verschillen bestaan in de rol die de auteurs aan de Republiek toekennen in het grotere raamwerk van de Europese vrede. Met andere woorden, er is niet sprake van één gemeenschappelijk beeld, maar er bestaat diversiteit in de dichterlijke voorstelling van de 'verbeelde gemeenschap' op nationaal en Europees niveau.

Anna Folkema, *Vrede van Utrecht*, ets. 1723. Rijksmuseum Amsterdam.

Gelegenhedenverzen op de Vrede van Utrecht

Zoals bekend bestond de Vrede van Utrecht uit een serie bilaterale verdragen, waarmee een nieuwe, Europese machtsbalans in werking trad. Meer dan een jaar hadden ruim vijftig afgezanten in Utrecht onderhandeld om tot overeenstemming te komen.

Weliswaar bereikten de Nederlandse onderhandelaren hun belangrijkste doel, namelijk de inperking van de Franse macht, maar voor de rest was het resultaat voor de Republiek teleurstellend. De Nederlandse onderhandelaren waren vooral verbitterd over de dominantie van de andere grootmachten.¹⁴ In de gelegenhedenverzen over de Vrede van Utrecht is daar echter weinig van te merken: daarin overheersen gevoelens van vreugde en opluchting. Bovendien werd de vrede juist voorgesteld als de uitkomst van een zeer sterk optreden van de Nederlanders: zij zouden een onmisbare bijdrage aan de totstandkoming van de vrede hebben gehad.

Dat standpunt wordt bijvoorbeeld verwoord door de jurist P. de Bye, auteur van de *Vredezing op de langgewenschte vrede tusschen Vrankryk en de vereenigde Nederlanden*. Zijn vreugdebetuiging was één lange lofzang op de moed die de Bataven van oudsher al hadden laten zien. Dit volk had in het verleden veelvuldig getoond dat het in staat was de 'dwinglandij der vorsten' te weerstaan. Wanneer anderen zich met hun 'tempeldienst' bemoeiden en de gewetensvrijheid probeerden in te perken, toonde de Bataafse vrijheidsliefde zich het sterkste. Nooit was het een aardse

mogendheid gelukt de Batavieren klein te krijgen, maar 'kloek en onvertaagt' hadden ze steeds hun grenzen weten te beveiligen. Ze wisten echter ook op het juiste moment het zwaard weer in de schede te steken:

*In 't midden van uw zeegepraal,
Zoo draag uw vyandt smeekt om vrede,
Steekt gy het lemmer in de scheel,
En zet uw moed en krachten palen.*

*Wie prys die deugd niet ongevergt,
En zegt; dit's de aart der Batavieren,
Zy missen nooit de lauwerieren,
Maar plukkenze nooit dan getergt.¹⁵*

Het waren dus de Batavieren die de vijand uiteindelijk genade hadden geschonken. De vrede was feitelijk aan hen te danken. Niet voor niets had de Vredesgodin juist de Republiek uitgekozen als de plaats van de onderhandelingen: 'K heb wederom uw' tuin verkoren, / Europes allerbeste deel / Tot myn verblyf en lustprieel'. Een nieuwe periode van bloei van wetenschap, kunst en handel zou nu spoedig aanbreken in het 'Bataafs Athenen', aldus De Bye.¹⁶ Deze dichterlijke voorstelling van zaken stond uiteraard ver af van de realiteit, maar het doel van deze poëtische exercitie was dan ook niet om een zo realistisch mogelijk beeld van de vredesonderhandelingen te geven. Veeleer herkennen we hierin de propagandistische overwinningsretorie die ook in pamfletten en strijdliederen uit die periode veelvuldig werd gebruikt.

De voorstelling van de Republiek als het allerbeste deel van Europa komen we ook tegen in enkele andere gelegenheidsgebedichten op de Vrede van Utrecht, met name in de pastoraal getinte herders- en veldzangen.¹⁷ In deze samenspraken tussen landelijke personages wemelt het van de topoi van een welvarende Republiek: vette koeien grazen lustig en er is een overvloed aan kaas, melk en boter. Ook zijn er tal van verwijzingen te vinden naar Vondels *Leeuwendalers* (1648), een gelegenheidsspel op de Vrede van Münster.¹⁸ Een voorbeeld van zo'n pastorale lofzang op de Republiek is de *Herderszang op de vrede* (1713) van Herman van den Burg. De ploeger, zaaier en bouwer tonen zich opgelucht dat de vrede hersteld is. Ook de herderinnetjes, Zoetje en Haasje, zijn opgelucht, want nu kunnen ze weer volop 'Kaas en Boter, van der Koeijen melk maken'. Gelijktijdig klinkt er een krachtig anti-Frans sentiment door in deze tekst (nu de 'rovers' ofwel Fransen weg zijn, bloeit alles weer op) en wordt de herstelde vrede volledig op het conto van de Republiek geschreven:

Titelpagina P. de Bye, *Vrede van Utrecht op de langgewenschte vrede tusschen Frankrijk en de Vereenigde Nederlanden*, 2 pl. 1713 (Knuttel 1818).

Titelpagina Jacobus de Groot, *Vrede van Utrecht*, Amsterdam 1713 (Knuttel 1618).

François Halma (1653-1722), portret door Fredrik Ottens, 1722-1724. Rijksmuseum Amsterdam.

'Wie Neêrlands Tuinleeuw, als hy slaapt komt aan te raden, / Spilt vrugtelooz zyn kracht, en vlugt altyd met schanden'.¹⁹

Van een heel ander kaliber zijn de politiek getinte reacties van Jacobus de Groot en François Halma. Ook zij geven hun visie op de toekomst, maar die ziet er heel anders uit dan bij Spinniker. Zij grepen de Vrede van Utrecht aan om een Oranjegezind statement te maken; met name het gedicht van Halma is te lezen als een pleidooi voor het stadhouderlijk bewind. Een algemeen en erfelijk stadhouder-schap leek op dat moment echter verder weg dan ooit. Nadat Willem III in 1702 was gestorven, hadden de meeste gewesten geen opvolger voor Willem III aangewezen. Daarnaast was in 1711 de stadhouder van Friesland en Groningen overleden. Zijn postuum geboren zoon, Willem Karel Hendrik Friso, was in 1711 weliswaar tot stadhouder van Friesland benoemd (en in 1718 van Groningen), maar die was vooralsnog te jong om daadwerkelijk zijn functie te kunnen uitoefenen.

In De Groot's *Vrede van Utrecht* is de blik dan ook eerder op het verleden dan het heden gericht: Willem III wordt voorgesteld als de held aan Nederlandse zijde, ook al was hij ruim tien jaar eerder gestorven.²⁰ De Groot's gedicht bevat een mengeling van mythologische voorstellingen en actuele politiek. Enerzijds stelt hij het Europese politieke toneel voor als een door mythologische personages bevolkt strijdtoneel, waarbij de door Jupiter begeerde Europa uiteindelijk zegeviert over Mars, de oorlogsgod. Anderzijds geeft hij concrete beschrijvingen van de verschillende landen en vorsten die met elkaar om de macht strijden. Hij maakt daarbij een scherp onderscheid tussen de katholieke Fransen en de protestantse geallieerden. Zo krijgen prins Eugenius van Savoye, de hertog van Marlborough en de Pruisische koning Frederik I alle lof toegewezen. Zij hebben het 'Nederlands gebied' niet alleen beschermd tegen de scherpe tanden van de 'Wolven', maar ook tegen ketterij. Als Nederlandse held in dit rijtje fungeert als gezegd Willem III, die als een

beschermheer voor het 'ware' geloof optrad. Als monarch van Engeland heeft hij als het ware de kiem voor het latere succes gelegd. Zo krijgt de Republiek, die in De Groots voorstelling van zaken vooral gered wordt door de bondgenoten, toch een aandeel in het succesverhaal. Met vereende krachten hebben de geallieerden uiteindelijk de Franse dreiging weten te keren en de Europese vrede hersteld. Aan het slot van zijn gedicht richt De Groot de aandacht op de binnenlandse context door alle 'Vaders van de Vrye Nederlanden' en in het bijzonder de Amsterdamse stadsbestuurders een voorspoedige toekomst toe te wensen. Ook bij Halma is er een Oranjegezind perspectief, zij het dat hij er een veel actuelere invulling aan geeft door de Friese stadhouder Willem naar voren te schuiven als de belichaming van zijn toekomstideaal. Halma's gedicht valt uiteen in twee gedeeltes: eerst weidt hij uit over het verwoestende oorlogsgeweld in Europa om vervolgens de zegeningen van de vrede daarmee te contrasteren. De noodzaak van een duurzame vrede komt zo des te scherper naar voren. Halma staat uitgebreid stil bij de vele bloederige gevechten, de plunderingen van de soldaten en de verwoesting van dorpen en steden. In plastische termen beschrijft hij hoe het er aan toegaat op het slagveld. De afgehakke ledematen vliegen de lezer om de oren:

*Daar gaat het woeden aan, met knarssen, houwen, kerven
Op bekkeneelen, met den blanken helm bedekt,
Op handen, armen, of op schouders, die, als scherven,
Flux scheuren van den romp, zielbraakende uitgestrekt.
Hier boortmen door het hart, door longe, buik en dammen,
Daar maait men eenen oogst van beenen door het staal;
Alom verspreidt de kreet van schreeuwen, vloeken, karmen,
Terwyl men onverpoost dingt om den zegepraal.²¹*

Overall zijn 'jammerkreten' van de zwaargewonden te horen. Moord en doodslag regeren op het slagveld. Van oorlogsheroiek is geen sprake, maar de nadruk ligt ten volle op de negatieve consequenties van de strijd. Opmerkelijk genoeg beschrijft Halma de ellende in algemene termen zonder concrete veldslagen of personen te benoemen. Halverwege het gedicht slaat de toon echter plotseling om en maakt de anti-pastorale toon plaats voor een lieflijker beeld:

*Doch eenmaal schynt het tydt dien droeven toon te staaken,
Terwyl het vredeheil nu versch ontkomen is,
Gelyk een frische bloem, die d'oogen kan vermaaken,
By heldren uchtenstondt, na zwarte duisternis.²²*

Vervolgens worden alle gebruikelijke voordelen van de vrede opgesomd: de schepen varen weer uit, de handel bloeit op en de graanschuren raken opnieuw vol. De algemene welvaart neemt toe, waardoor het 'gouden jaargety' terug kan keren.²³ In Halma's voorstelling van een nieuwe gouden tijd heeft Oranje een duidelijke plaats. Hij spreekt de hoop uit dat de jongste Oranjetelg, de stadhouder van Friesland, tot grootse daden in staat zal zijn en uit zal groeien tot een ware 'Vryheidsstichter'. Deze erfstadhouder van Friesland belichaamt voor Halma de hoop op een voorspoedige en vredevolle toekomst voor de Republiek als geheel: eens zal deze prins de 'Zevenstaat tot vreugde en eene glorikroon' zijn. Een duurzame vrede, bestendigd door een erfelijk stadhouderschap, zou een zegen voor het 'Gemeenebest' zijn, aldus Halma.²⁴

In de hiervoor besproken teksten speelde het Nederlandse perspectief een belangrijke rol: alle auteurs grepen de vrede aan om een zo rooskleurig mogelijk beeld van het aandeel van de Republiek neer te zetten. Ook gloorde aan de horizon de terugkeer van een Gouden Eeuw, waarbij De Groot en Halma nadrukkelijk een Oranjegezind geluid lieten horen. Genuanceerdere reacties waren er echter ook. Zo gaf Adriaan Spinniker (1676-1754), een voormalig, doopsgezind predikant, die als boekhouder in Haarlem werkte, een nauwgezet beeld van de oorzaken en gevolgen van de Spaanse successiestrijd. Hij wees weliswaar met de beschuldigende vinger naar de Fransen - hun poging in juni 1702 om Nijmegen in te nemen wordt als een dieptepunt gememoreerd - maar zijn uiteindelijke doel was niet om anti-Franse sentimenten te etaleren noch om de Nederlandse rol in het geheel uit te vergroten. Integendeel, zijn gedicht bevatte een pleidooi voor een universele Christelijke vrede. Het was zijn wens dat 'Heilands vrede-ryk' alom werd uitgebreid en dat de vrede in hart van alle 'krygsgezinden' zou dalen. Een ieder had daarin zijn eigen verantwoordelijkheid te nemen:

*Jaagt elk om 't vlytgst, als het allerhoogste goed,
Naar vaste vrede met uw' God, en uw gemoed.
Zo word u de aardse vrede, den loop van alle uw'dagen,
Een bron van waar geluk, en vreugde, en welbehaage,
En leid u naar 't genot der vrede, die, bereid
In 't hemels vrede-ryk, duurt tot in de eeuwigheid.²⁵*

Spinniker probeerde met zijn universele vredeswens de nationale en religieuze verschillen te overbruggen.

Europa op het toneel

Naar aanleiding van de Vrede verschenen ook twee allegorische toneelstukken, namelijk *Europa verkwikt op 't gezicht der vrede* (1712) van Jan Jacob Mauricius en *Staatkunde* van Enoch Krook (1713). De verhaallijn van beide stukken is grotendeels hetzelfde: Europa, het centrale personage, moet het opnemen tegen kwade figuren, zoals Mars, Tweedracht, Wreedheid, Nijd en Twist. Zij weet zich op haar beurt gesteund door goede krachten en uiteindelijk zegevieren Europa en de Vredesgodin. Beide auteurs geven echter een andere visie op de rol van Frankrijk, Engeland, de Republiek en Utrecht in het vredesproces. Mauricius, een jonge advocaat uit Den Haag, schreef zijn stuk speciaal ter gelegenheid van de inwijding van de schouwburg te Utrecht. Van een echte schouwburg was overigens geen sprake, maar er was voor dit doel een tijdelijke 'tent' gebouwd die als theater diende.²⁶ Voor de duur van de vredesonderhandelingen was in Utrecht het verbod op toneel opgeschort, opdat er vermaak

F. Halma, *VredeZang*, Amsterdam 1713. (Knuttel 16184).

aan de onderhandelaars kon worden geboden.²⁷ Dat verklaart ook meteen waarom Mauricius zoveel aandacht aan Utrecht (gepersonifieerd in de figuur van de 'Vechtnimf') als stad van de vredesonderhandelingen besteedt. Hij benadrukt dat Utrecht de beste keuze voor de onderhandelingen was, vanwege de aanwezigheid van een bisschopszetel en de roemrijke geschiedenis van de stad. Sinds de Romeinen heeft Utrecht veel strijd moeten leveren, maar de stad heeft altijd dapper stand gehouden, onder andere tegen de Friezen, Denen, Saksen, Noren en Finnen.

Opvallend genoeg ontbreekt een positief zelfbeeld van de Republiek als geheel. Sterker nog: het allegorische personage van de vrede spreekt zowel de Republiek als Engeland verwijtend toe dat het tijd is om de strijdbijl te begraven en de hand te reiken aan 'den braven Frank':

*Het vinnig landkrakeel, die pest der koninkryken,
Heeft lang genoeg 't Heelal verwoest,
En eenen ysselyken oest
Gemaaid van duizenden heldenlyken.
Hou op, gesarde Batavier,
Hou op, doorluchtige Engeland,
't Is tyd, 't is tyd den vredestander
Te planten [...]*

*'t Is tyd om eens ter goeder uur
Den braven Frank, uw' vriend en ouden nagebuur
De broederlyke hand te geven,
En rustiglyk in min en Eendragt t'saam te leeven.²⁸*

De reprimande naar de Nederlanders en Engelsen, de vriendelijke woorden voor de Fransen en de grote nadruk op de aanwezigheid van een bisschopszetel in Utrecht zijn opmerkelijk tegen de achtergrond van de andere gelegenheidspublicaties. Mauricius was geen katholiek, dus de verklaring moet elders gezocht worden. Waarschijnlijk appelleren deze regels aan de pro-Franse houding van de Staten van Utrecht: mogelijk was de keuze voor juist deze stad een handreiking naar Lodewijk XIV.²⁹

Cornelis Troost, portret van Jan Jacob Mauricius (1692-1768), circa 1741, Rijksmuseum Amsterdam.

Het andere toneelspel, van Enoch Krook, ligt meer in het verlengde van de gelegenheidsgeichten. Krook was acteur en toneelmeester bij de Amsterdamse schouwburg en schreef onder meer een drietal oorlogsspelen over enkele belangrijke gebeurtenissen tijdens de Spaanse Successieoorlog, namelijk de veldslagen bij Höchstädt (1704), Ramillies (1706) en Oudenaarde (1708) en het beleg van Rijssel (1708).³⁰ De opbrengsten van de opvoeringen kwamen ten goede aan het burgerweeshuis en het 'Oude Mannenhuis' te Amsterdam. Dat gold ook voor zijn vredesspel, *Staatkunde*, dat over de totstandkoming van de Utrechtse vrede handelde en dat met recht een spektakelstuk mag heten. Het telde maar liefst 16 personages, een stoet aan zingende en dansende volgers, en meer dan 35 zwijgende personages die figureerden in het stuk dat werd opgeluisterd door tal van 'Vertooningen, Zang-, Dans- en Vliegwerken'.

De centrale rol wordt vervuld door de allegorische figuur van de Staatkunde. Zij ondervindt veel weerstand van kwade invloeden, zoals Oorlog, Nijd, Twist en Tweedracht, maar slaagt er uiteindelijk in om de Europese afgezanten aan haar zijde te krijgen en de onderhandelingen in Utrecht op te starten. Ondanks de reserves van sommige afgezanten (gerepresenteerd door rivieren als de Seine, Rijn, Theems, Maas, Taag en Po) weten ze overeenstemming te bereiken. De kwade personages worden geboeid, waarna Vrindschap zijn hoop op een voorspoedige toekomst uitspreekt. Tot slot komt Eendracht op het toneel, die reeds een 'Goude eeuw' aan de horizon ziet gloren.³¹ Ze schetst vervolgens een pastoraal taferel, waarin Melkert zijn vette koeien melkt, en volop boter en kaas wordt gemaakt. Ook de handel en kunsten floreeren, kortom: een nieuw gouden tijdperk kan zijn intrede doen. Met deze clichébeelden van Hollandse welvaart, waaraan ook in andere gelegenheidsverzen werd gerefereerd, eindigt Krooks spektakelstuk.

Krooks geeft op allegorische wijze uiting aan een grotere Europese gemeenschap, die zich moet wapenen tegen slechte invloeden. Tegelijkertijd valt Europa uiteen in afzonderlijke personages, die ieder een eigen rol vervullen: de sceptisch gestemde Rijn behartigt de belangen van de Duitse keizer, de welwillende Maas komt op voor het lot van de Zuidelijke Nederlanden, terwijl de vredelievende Theems haar uiterste best doet de halsstarrige Seine te overtuigen van het nut van vrede. De Republiek speelt in dit geheel geen rol van betekenis, maar treedt slechts op als een allegorisch personage (de Verenigde Nederlanden) in de laatste vertoning.

Besluit

Door middel van gelegenheidsverzen gaven auteurs ten tijde van de Vrede van Utrecht op heel verschillende manieren uitdrukking

Titelpagina Enoch Krook, *Staatkunde, vredespel*, Amsterdam 1713. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties.

aan nationaal én Europees gemeenschapsbesef. Sommigen grepen terug op het beeld van de Bataafse vrijheidsliefde (De Bye) of pastorale topiek (Van den Burg), terwijl anderen de vrede juist aangrepen om de rol van de Oranjes in verleden en heden te benadrukken (De Groot, Halma). Er bestond ook een zeker spanningsveld tussen de Republiek en het grotere, Europese verband. Een deel van de schrijvers was erop uit een zo positief mogelijk zelfbeeld van de Republiek neer te zetten (De Bye, Van den Burg, Halma), maar anderen relativeerden juist de rol van de Republiek als speler in het internationale politieke landschap (De Groot, Mauricius). Krook en Spinniker bewogen zich op een abstracter niveau en bekeken de herstelde vrede vooral vanuit het algemene belang. In Spinnikers 'verbeelde gemeenschap' was uiteindelijk niet de politiek, maar godsdienst het belangrijkste: bij hem draaide alles uiteindelijk om het stichten van een 'hemels vrede-ryk'. Tot slot nog een opmerking over deze vroegmoderne uitingen van nationaal en Europees gemeenschapsbesef. Uiteraard dragen deze een volstrekt ander karakter dan negentiende-eeuwse nationalistische uitingen en bestaan er wezenlijke verschillen tussen de vroegmoderne en moderne tijd. Dat wil echter niet zeggen dat vormen van nationaal en Europees denken in de vroegmoderne tijd afwezig waren, integendeel. Voor de sceptici onder de lezers verwijs ik graag naar de beroemde studie van George Lakoff en Mark Johnson, in *Metaphors we live by* (1980). Daarin betogen zij dat wij denken, spreken en handelen in metaforen. Wij kunnen de wereld alleen begrijpen door middel van deze metaforen, die cultureel diep verankerd zijn. In de vroegmoderne tijd was dat niet anders. Sterker nog: de populariteit van allegorische voorstellingen - denk aan herdenkingsmunten, schilderijen, prenten, optochten, vertoningen, toneelstukken en andere geschriften - vormt daar het duidelijkste bewijs van. Ook die vertellen ons iets over de verbondenheid van mensen met de regionale, nationale en Europese gemeenschap.³²

Gelegenheidsgedichten over de Vrede van Utrecht

Knuttel verwijst naar de pamflettencatalogus, die digitaal raadpleegbaar is via www.kb.nl (The Early Modern Pamphlets Online)

- Anoniem** > *Reden-voering van den hertog van Marlebourg tot het volk van Albion. Over de vrede met Vrankryk*, z.pl. 1713 [Knuttel 16174].
- Anoniem** > *Verklaringe der vertoningen over de bruyloft van Peleus en Thetis. Toegepast op den oorlogh, en de gewenste Vrede*, 's-Gravenhage 1713 [Knuttel 16190].
- Anoniem** > *Eere-gordyn, gehangen voor de aanspraak der hertoginne van Schrewsbury, aan Lodewyk de XIV. Met een na-reden over de gesloote vrede*, z.pl. 1713 [Knuttel 16191].
- Anoniem** > *Op de Vrede van den Iare MDCCXIII, tot Utrecht*, z.pl. 1713 [Knuttel 16192, handschrift].
- Braam, C.G.** > *Op de vrede van Utrecht, geteekend op den XI. Van april [...] in 't jaer 1713*, Harlingen 1713.
- Burg, H. van den** > *Hederszang op de vrede*, Amsterdam 1713.
- Bye, Pieter de** > *Vrede-zang op de langgewenschte vrede tusschen Vrankryk en de Vereenigde Nederlanden*, z.pl. 1713 [Knuttel 16181].
- Droste, Coenraet** > *Op de vrede Tot Vytrecht gesloten den 11. april 1713. naer den Twaelf Jaerigen Oorlog*, 's-Gravenhage 1713 [Knuttel 16182].
- Fabricius, Isbrandus** > *De Nederlandse vrede met Vrankryk verkondigt tot lof van den levendigen Godt*, Kampen 1713.
- Groot, Jacobus de** > *Vrede-zang*, Amsterdam 1713 [Knuttel 16183].
- Gysen, Jan van** > *'t Zaamenspraak tusschen de Hollandsche maagd en de vrede [...]*, Amsterdam 1713.
- Gysen, Jan van** > *Vree Bazuyn, Toegepast, op de Algemeene dank, vuur en vreugden Dag [...]*, Amsterdam 1713.
- Gysen, Jan van** > *De vreden op haar zeegen en Mars in een rolwagen. Toegepast op de Vrede met Spanjen en Nederland, geteekent tot Uytgrt den 26sten juny 1714*, Amsterdam 1714.
- Halma, François** > *Vrede-zang den edelen mogenden heeren Staten van Frieslandt eerbiedigst toegewydt, by d'a'fkoniging van den gesloten vrede den XIV van zomermaandt, MDCCXIII*, Amsterdam 1713 [Knuttel 16184].
- Hulscher, Henrik** > *Utrechtsche vrede of Jerusalems roem vitgegalmt in een dankpredikaats over Psal. 147:12-14 op de gesloten vrede, tusschen Lodewyk de XIV. koning van Vrankryk en Navarre en de hoog mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden*, Zierikzee 1713.
- Huydecoper, Balthasar** > *Hederszang op de vrede*, z.pl. 1713.
- Jungius, Johan Hubertus** > *Uitregte vreugd-basuin de vrede tusschen den koning van Vrankryk en de Staten der Vereenigde Nederlanden getroffen, uitgalmende*, z.pl. 1713 [Knuttel 16184A].
- Lent, Jan Franke** > *Vreugde-galm over de lang gewenschte vrede tusschen ... Vrankryk en de [...] Vereenigde Nederlanden, gesloten tot Utrecht op den 11. April 1713, opgedragen [...] op den dank en bededag den 14 juny 1713*, Rotterdam 1713.
- Malen, Jetske Reinou van der** > *Olyfkrans gevlochten op Neerlands plegtiglyke dank- en vreugdedag over de langgewenschte vrede: gesloten binnen Utrecht den 11. April des jaars 1713*, Leeuwarden 1713.
- Mobachius, Johannes Adrianus** > *Neerlands lang gewenschte vrede, tot roem van den Almagtigen [...] verkondigd en aangedrongen uit Psalm CXLVII 12, 13, 14 op den [...] 14den van de maand juny 1713*, Groningen 1713.
- Oort, Frans van** > *Vrede-toorts, met vreugd ontstoken op Rots-oort, den 14. van Sommeraend 1713*, Utrecht 1713 [Knuttel 16185].
- Poot, Hubert Korneliszoon** > *Rampen van het vredejaer*, z.pl. 1713 [Knuttel 16195].
- Prudenter** > *De vrede. Veldzang*, Amsterdam 1713.
- Schröder, Johannes** > *Leeuwendal. Heders-zang op den vrede*, Leiden 1713.
- Sibersma, Hero** > *Palm-boom des vredes, opwassende voor Sion, onder veele verdrukkingen, tot een blyde vrugt in 't laatste der dagen. Nu herbloeiende in de tegenwoordige vrede gemaakt met de magtige koning van Frankryk, Lays de XIV. Voorgehouden uit Esaia's cap. 2:4 op de plegtige Dank- en Bededag, by het stigten van ons altaar des vredes, op den 14 van Junius, 1713. Met een aanspraak tot Israël, wegens de vrede van de Messias uit deselve Profetie*, Amsterdam 1713.
- Spinniker, Adriaan** > *Zeege der vrede, behaald in Utrecht den 11den van Grasmaand in 't 1713e jaer*, Haarlem z.j..
- Warnaar, Barend** > *Floriaan en Silvia, hederszang, op het teekenen der vrede binnen Utrecht, den 11 april, 1713*, Haarlem 1713 [Knuttel 16189].
- Wier, Susanna de** > *Pligtsbetragting, wegens de lang verwagte vrede; Geslooten tot Utrecht den 11. April, en Geratificeert den 12. Mey, 1713*, z.pl., z.j..

Toneelstukken

- Krook, Enoch** > *Staatkunde, vredesspel*, Amsterdam 1713.
- Mauricius, Joan Jacob** > *Europa verkrikt op 't gezicht der Vrede*, Amsterdam 1712.

Literatuurlijst

- Anderson 1987 > B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, London / New York 1987.
- Van der Bijl 1975 > M. van der Bijl, 'Utrechts weerstand tegen de oorlogspolitiek tijdens de Spaanse Successieoorlog. De rol van de heer van Welland van 1672 tot 1708', in: H.L.Ph. Leeuwen, L. van Tongerloo (eds.), *Van Standen tot Staten. 600 Jaar Staten van Utrecht, 1375-1975*, Utrecht 1975, 135-199.
- Bloemendal e.a. (eds.) 2011 > J. Bloemendal, A. van Dixhoorn and E. Strietman (eds.), *Literary Cultures and Public Opinion in the Low Countries, 1450-1650*, Leiden 2011.
- De Bruin and Brinkman (eds.) 2013 > R. de Bruin and M. Brinkman (eds.), *Peace was made here. The Treaties of Utrecht, Rastatt and Baden 1713-1714*, Petersberg 2013.
- Van den Burg 1713 > H. van den Burg, *Hederszang op de vrede*, Amsterdam 1713.
- De Bye 1713 > P. de Bye, *Vrede-zang op de langgewenschte vrede tusschen Vrankryk en de Vereenigde Nederlanden*, z.p. 1713.
- Frijhoff 2008 > W. Frijhoff, 'Utrechts vreugdevuur, masker voor 's Lands neergang?', *De achttiende eeuw* 40 (2008) 2, 5-20.
- De Groot 1713 > J. de Groot, *Vrede-zang*, Amsterdam 1713.
- Van Gysen 1713a > J. van Gysen, *'t Zaaemspraak tusschen de Hollandsche maagd en de vrede [...]*, Amsterdam 1713.
- Van Gysen 1713b > J. van Gysen, *Vree Bazyn, Toegepast, op de Algemeene Dank, Vuur en Vreugden Dag [...]*, Amsterdam 1713.
- Haks 2013 > D. Haks, *Vaderland en vrede 1672-1713. Publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog*, Hilversum 2013.
- Halma 1713 > F. Halma, *Vrede-zang [...]*, Amsterdam 1713.
- Van der Haven 2005 > K. van der Haven, 'Een spiegel aller grooten', Theater als deugdspiegel voor Utrechtse regenten (1711-1728)', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2005) 55-76.
- Van der Haven 2008 > K. van der Haven, *Achter de schermen van het stadstoneel. Theaterbedrijf en toneelpolemiek in Amsterdam en Hamburg 1675-1750*, Zutphen 2008.
- Van der Haven 2012 > K. van der Haven, 'Patriotism and Bellicism in German and Dutch Epics of the Enlightenment', *Arcadia, Internationale Zeitschrift für Literaturwissenschaft* 47 (2012) 54-77.
- Hobsbawm and Ranger (eds.) 1983 > E.J. Hobsbawm and T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.
- Huydecoper z.j. > B. Huydecoper, *Hederszang op den vrede*, z.p. [1713].
- Krook 1713 > E. Krook, *Staatkunde, vredespeel*, Amsterdam 1713.
- Kossmann 1987 > E.H. Kossmann, 'The Dutch case: a national or a regional culture?', in: E.H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen*, Amsterdam 1987, 198-210.
- Lakoff and Johnson 1980 > G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago 1980.
- Leeressen 2008 > J. Leeressen, *National Thought in Europe. A Cultural History*, Amsterdam 2008 (2e herziene druk).
- Mauricius 1712 > J.J. Mauricius, *Europa verkocht op 't gezicht der Vrede*, Amsterdam 1712.
- Meijer Drees 1995 > M. Meijer Drees, 'Patriottisme in de Nederlandse literatuur (circa 1650-circa 1750)', *De nieuwe taalgids* 88 (1995) 247-260.
- Meijer Drees 1997 > M. Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650*, Den Haag 1997.
- Melissen 1981/82 > S. Melissen, 'De hedendaagsche Goude-eeuw', *Spektator* 11 (1981/82) 30-60.
- Onnekink 2013 > D. Onnekink, 'The treaty of Utrecht 1713', in: R. de Bruin and M. Brinkman, *Peace was made here. The Treaties of Utrecht, Rastatt and Baden 1713-1714*, Petersberg 2013, 60-69.
- Onnekink and De Bruin 2013 > D. Onnekink and R. de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)*, Hilversum 2013.
- Van Oort 1713 > F. van Oort, *Vrede-toorts, met vreugd ontstoken op Rots-oort, den 14 van Somermaend 1713*, Utrecht 1713.
- Philips 2004 > M.S. Philips, 'Introduction', in: M. Salber Philips and G. Schochet (eds.), *Questions of tradition*, Toronto / Buffalo / London 2004, 3-29.
- Prudenter 1713 > Prudenter, *De vrede. Veldzang*, Amsterdam 1713.
- Rietbergen 1992 > P.J.A.N. Rietbergen, 'Beeld en zelfbeeld. "Nederlandse identiteit" in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 4, 635-656.
- Van Sas (red.) 1999 > N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam 1999.
- Schröder 1713 > J. Schröder, *Leeuwendal. Heders-zang op den vrede*, Leiden 1713.
- Spinniker 1713 > A. Spinniker, *Zeege der vrede, behaald in Utrecht den 11den van Grasmaend in 't 1713e jaar*, Haarlem 1713.
- Stein and Pollmann (eds.) 2010 > R. Stein and J. Pollmann (eds.), *Networks, Regions and Nations. Shaping Identities in the Low Countries, 1300-1650*, Leiden / Boston 2010.
- Stork-Penning 1958 > J. Stork-Penning, *Het Grote Werk. Vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successie-oorlog 1705-1710*, Groningen 1958.
- Vroomen 2012 > I.H. Vroomen, *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten 1618-1672*, Rotterdam 2012.
- Warnaar 1713 > B. Warnaar, *Florian en Silvia, heders-zang, op het teekenen der Vrede binnen Utrecht, den 11. april, 1713*, Haarlem 1713.
- Wintle 2009 > M. Wintle, *The Image of Europe. Visualizing Europe in Cartography and Iconography throughout the Ages*, Cambridge 2009.

Noten

- Halma 1713, 26. Met dank aan Renger de Bruin en Kornee van der Haven voor hun opmerkingen en suggesties.
- Deze telling is gebaseerd op de catalogi The Early Modern Pamphlets Online (raadpleegbaar via www.kb.nl) en Picarta. Met dank aan Alan Moss voor zijn hulp bij het samenstellen van de inventaris.
- Zie over deze vuurwerken Frijhoff 2008, 5-20 en het artikel van T. Wilmer in dit jaarboek. Zie over de vredesvieringen ook Onnekink en De Bruin 2013.
- Zie achtereenvolgens Halma 1713, A2 en 26; De Groot 1713; Spinniker 1713.
- Zie bijvoorbeeld Stein and Pollmann (eds.) 2010 als ook het NWO-Vidi project 'The role of war and propaganda literature in the shaping of an early modern Dutch identity, 1648-1815' dat momenteel aan de Radboud Universiteit Nijmegen wordt uitgevoerd, onder leiding van Lotte Jensen (www.proudboutedutch.org). Voor een overzicht van het ontstaan van nationaal denken en nationalisme in Europa: Leeressen 2008.
- Hobsbawm and Ranger (eds.) 1983; Anderson 1987 (1e druk 1983).
- Voor een kritische en historiserende beschouwing van de term 'invented tradition', zie Philips 2004.
- Zie bijvoorbeeld Bloemendal e.a. (eds.) 2011.
- Meijer Drees 1995.
- Haks 2013, 114-145, 227-262.
- Zie bijvoorbeeld Van Sas (red.) 1999 en Vroomen 2012.
- Ik noem slechts twee uit vele voorbeelden: Kossmann 1987 en Rietbergen 1992.
- Andere teksten uit het corpus verdienen beslist nadere bestudering, zoals de volgende satirisch getinte geschriften: Van Gysen 1713 a, Van Gysen 1713 b, Van Oort 1713.
- Vgl. Onnekink en De Bruin 2013, 74-75. Zie ook Onnekink 2013.
- De Bye 1713.
- De Bye 1713, 83.
- Enkele voorbeelden: Van den Burg 1713; Huydecoper z.j.; Prudenter 1713; Schröder 1713; Warnaar 1713.
- Over deze typisch Hollandse clichévoorstellingen in zeventiende-eeuwse literatuur: Meijer Drees 1997, 72-78.
- Van den Burg 1713, 14.
- Over de maker, Jacobus de Groot, is weinig bekend. Zo is onduidelijk of hij samenvalt met de latere Utrechtse predikant Jacobus de Groot (1696-1750) en of het tevensel *Eugenia* (1713) eveneens van zijn hand was. Ondenkbaar is dat overigens niet, gelet op de sterk protestantse inhoud van zijn vredesgedicht.
- Halma 1713, 12.
- Halma 1713, 20.
- Zie voor de topos van de Gouden Eeuw in zeventiende-eeuwse (vredes)teksten: Melissen 1981/82.
- Vgl. andere geschriften van Halma, waarin hij pleit voor het stadhoudelijke gezag: Haks 2013, 284.
- Spinniker 1713, 20.
- Zie over deze inwijding en het stuk van Mauricius ook Van der Haven 2005, 65-66.
- Vgl. Onnekink en De Bruin 2013, 91.
- Mauricius 1712, 13.
- Over de houding van Utrecht gedurende de Spaanse Successieoorlog: De Bruin and Brinkman (eds.) 2013, 153-154; Stork-Penning 1958; Van der Bijl 1975, 135-199.
- Vgl. Van der Haven 2012, 58-59. Zie over Krooks *Staatkunde* ook: Van der Haven 2008, 80.
- Krook 1713, 46.
- Zie voor de veranderende manieren waarop Europees zelfbesef tot uitdrukking kwam in beeld en geschrift door de eeuwen heen, de imposante studie van Wintle 2009. Zie voor tal van allegorische voorstellingen op de Vrede van Utrecht: De Bruin and Brinkman (eds.) 2013.